

TÜRKİYE’NİN İHRACATÇI SEKTÖRLERİNDE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN PAYI: 1990-2017 DÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

SHARE OF INTRA INDUSTRY TRADE IN TURKEY’S EXPORTER SECTORS: AN ANALYSIS OVER THE PERIOD 1990-2017

Meryem ÖZDEMİR¹

Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU²

ÖZ

Günümüzde endüstri içi ticaret (EİT) her geçen gün daha da önem kazanmaktadır. 1960’lı yıllar sonrasında dünya ticaretinde EİT’nin payının giderek artması nedeniyle, ülkeler arası rekabet gücü kıyaslamalarında ve yeni dış ticaret kuramlarında EİT kaynaklı yeni argümanlar ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’nin 1990-2017 döneminde gerçekleşen dış ticareti baz alınarak, ihracattaki payı en yüksek 20 sektörlerde EİT düzeyinin hesaplanması amaçlanmıştır. Bu amaçla, Türkiye’nin seçilmiş sektörlerinin EİT seviyeleri Grubel-Lloyd endeksi kullanılarak hesaplanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, incelenen 20 sektörden sadece 7 tanesinde EİT’nin yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Sözü edilen sektörler; motorlu kara taşıtları, traktörler, motosikletler (87 nolu ürün grubu), demir ve çelik (72 nolu ürün grubu), demir ve çelikten eşya (73 nolu ürün grubu), alüminyum ve alüminyumdan eşya (76 nolu ürün grubu), mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları (94 nolu ürün grubu), kauçuk ve kauçukta eşya (40 nolu ürün grubu) ve pamuk, pamuk ipliğidir (52 nolu ürün grubu).

Anahtar Kelimeler: İhracat, Endüstri İçi Ticaret, Grubel-Lloyd Endeksi.

JEL Sınıflandırma Kodları: F43; F1; L60.

ABSTRACT

Today, intra-industry trade (IIT) is becoming more and more important. Because of the increasing share of EIT in world trade after 1960s, new arguments based on EIT are put forward in comparisons of competitiveness between countries and in new foreign trade theories. In this study, Turkey's foreign trade between 1990-2017 period is taken as a basis and it is aimed to calculate level of EIT in the 20 industries which have the highest proportion in total exports. For this purpose, the EIT levels of selected sectors are calculated by using the Grubel-Lloyd Index. The findings obtained in the study indicate that the level of IIT is high in only 7 of the 20 industries examined. The sectors mentioned are; motor vehicles, tractors, motorcycles (product group 87), iron and steel (product group 72), iron and steel goods (product group 73), aluminium and aluminium goods (product group 76), furniture, bedding, lighting devices (product group 94), rubber and rubber goods (product group 40) and finally cotton and cotton yarn sectors (product group 52).

Keywords: Exports, Intra-Industry Trade, Grubel-Lloyd Index.

JEL Classification Codes: F43; F1; L60.

¹ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü, meryemozdemirrr@hotmail.com.

² Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü, leventkosekahyaoglu@sdu.edu.tr.

³ Bu çalışma, Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU danışmanlığında Meryem ÖZDEMİR tarafından hazırlanan ‘Türkiye İhracatı İçin Endüstri İçi Ticaret Üzerine Bir İnceleme:1990-2017 Dönemi’ başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

1.GİRİŞ

Endüstri içi ticaret, aynı sanayideki malların aynı zamanda hem ithal hem de ihraç edilmesi olarak ifade edilmiştir. II. Dünya savaşı sonrasında, özellikle gelişmiş ülkeler arasındaki uluslararası ticarete ortaya çıkan gelişmeler, üretim hacminin ticaretin altında kalmasına neden olmuştur. Ancak bu durum “Mukayeseli Üstünlükler Teorisi” ve “Heckscher-Ohlin Teorisi” ile açıklanamayınca, başka bir ifade ile FDT (Faktör Donatımı Teorisi), dış ticareti açıklama noktasında yeterli olamayınca yeni teorilere ihtiyaç duyulmuştur. Faktör donatımları farklı olan iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret; FDT ile açıklanabilirken, faktör donatımları birbirine benzeyen iki ülke arasındaki ticaretin nasıl geliştiği belirlenememiştir. Buna bağlı olarak da YDTT (Yeni Dış Ticaret Teorileri) ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıkan bu yeni dış ticaret teorileri ise, uluslararası alanda yapılan ticaretin tam anlamıyla açıklanmasında yeterli olamamış ancak “Geleneksel Dış Ticaret Teorisini” tamamlayan bir rol üstlenmiştir. Faktör donatımı teorisi, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında ortaya çıkan endüstriler arası ticaret (EAT) ‘i; yeni dış ticaret teorileri ise gelişmiş ülkelerin arasında ortaya çıkan (EİT) ‘i açıklamaya çalışmıştır. Kısaca; faktör donatımları birbirine benzer olan ülkeler arasındaki ticaretin artması, endüstri içi ticaret teorisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Faktör donatımı teorisi ile açıklanamamış olan uluslararası ticaret, sonrasında geliştirilen birçok yaklaşım ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak endüstri içi ticaret; dış ticarete ürün farklılaşması, çok uluslu şirket faktörü ve ölçek ekonomisi gibi konuları ele aldığından diğer yaklaşımlara oranla daha fazla ilgi görmüş ve önem kazanmıştır. Bununla birlikte; uluslararası alanda yapılan ticareti önemseyen ülkeler, EİT’ in artması yönünde bir dış ticaret politikası belirlemeye başlamışlardır.

1950 yılı sonrasında endüstriler arası ticaret artık endüstri içi ticaret haline dönüşmüş ve çok sayıda iktisatçı bu konuda çalışmalar yapmıştır. Grubel-Lloyd başta olmak üzere sırası ile Falvey, Krugman, Lancaster ve Helpman bu çalışmalara öncülük eden isimler arasında yer almaktadır. Balassa (1966) daha sonra, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)’nu kapsayan çalışmasında, topluluğun 1963 yılına ait ticaret verilerinden hareket ederek, imalat sanayi ticaretinin EİT niteliğinde olduğunu göstermiştir.

EİT kavramı ile ilgili düzenli bir çalışma ilk olarak Grubel-Lloyd (1975) tarafından yapılmıştır. Grubel-Lloyd, EİT’ nin sanayileşmiş bütün ülkeler için önem taşıdığını vurgulamış ve EİT’ nin ölçülmesine yönelik bir yöntem geliştirmiştir. Literatürde Grubel-Lloyd endeksi olarak da bilinen bu yöntem, EİT’ nin ölçümünde en çok kullanılan endeksler arasında yer almaktadır. Grubel-Lloyd daha sonra, dış ticarete ortaya çıkan dengesizlikleri konu alan başka endekslerin de geliştirilmesinde katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada Grubel-Lloyd endeksi kullanılarak Türkiye’nin 1990-2017 tarihleri arasında gerçekleşen dış ticareti baz alınarak, ihracat payının yüksek olduğu sektörlerde endüstri içi ticaretinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma dört bölüme ayrılmıştır, 1. bölümde çalışma hakkında genel bilgi verilmiştir, 2. bölümde endüstri içi ticaret ölçme yöntemleri ve endeksler ele alınmıştır, 3. bölümde ampirik uygulamada elde edilen sonuçlar doğrultusunda sektörlerin EİT değerleri hakkında bilgi verilmiştir, son bölümde ise elde edilen sonuçlar ve politika önerilerine yer verilmiştir.

2. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET VE ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Endüstri İçi Ticaret konusunda yapılan önemli çalışmalardan birisi de Endüstri İçi Ticaretin ölçülmesi için yapılan çalışmalar olmuştur. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda ise birbirinden farklı birçok gösterge geliştirilmiştir. Ancak endüstri içi ticaretin hesaplanmasında ilk geliştirilen endeksin, Grubel-Lloyd endeksi olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda Grubel-Lloyd endeksinin, endüstri içi ticaretin ölçülmesinde en çok kullanılan endeks olduğu görülmektedir. Grubel-Lloyd endeksi, yalnızca belirli bir yılın ölçümünü yapmaktadır. Bu nedenle statik ölçüm olarak nitelendirilmektedir. Aslında dış ticaretin sürekli olarak yapısal bir değişim yaşadığını düşünürsek, farklı yılların ölçülmesi ve değerlendirilmesi zor görünmektedir. İşte bu zorlukların giderilebilmesi için ise dinamik ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir. Ancak, ne Grubel-Lloyd endeksi ne de diğer dinamik ölçüm endeksleri dış ticaret kapsamındaki malların dikey veya yatay farklılaşmasına değinmemişlerdir. Bu nedenle yatay ve dikey endüstri içi ticaretin hesaplanmasında yeni çalışmalar yapılmış ve bu konuda gelişmeler sağlanmıştır (Şimşek, 2008: 125).

Bütün bu gelişmeler neticesinde endüstri içi ticaretin ölçülmesinde kullanılan yaklaşık on beş endeks ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ise Balassa Endeksi, Grubel-Lloyd Endeksi, Hamilton-Kniest Endeksi, Greenaway, Hine,

Milner, Elliott Endeksi, Brühlhart Endeksleri ile Yatay ve Dikey Endüstri İçi Ticarete ilişkin ölçümlere yer verilmektedir.

2.1. Statik ölçüm indeksleri

Çalışmanın bu bölümünde endüstri içi ticaretin ölçümünde kullanılan ve statik ölçüm endeksi olarak nitelendirilen Balassa Endeksi ile Grubel-Lloyd (GL) Endeksi ele alınmaktadır.

2.1.1. Balassa Endeksi

Balassa (1966) çalışmasında, Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye olan ülkelerin aralarında gerçekleştirdiği sanayi ürünlerinin ticaretini araştırmıştır. Bu çalışması neticesinde endüstri içi alanında uzmanlaşma sağlamanın, endüstriler arası uzmanlaşmadan daha mühim olduğunu görmüştür. Ortak Pazarın kurulması ile AET ülkeleri arasındaki dış ticaretin etkilendiğini; endüstriler arası uzmanlaşmanın gerilediğini, buna bağlı olarak da gümrük tarifelerindeki indirimler ile AET ülkelerinde endüstri içi uzmanlaşmanın arttığını saptamıştır. Balassa, endüstri içi uzmanlaşmanın hesaplanmasında şu formülü önermektedir (Balassa, Bela, 1966: 471):

$$B_i = \frac{1}{n} \sum \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}$$

Formülde geçen B_i ; EİT değerini, X_i ve M_i ; i malının ihracatını ve ithalatını, n ise mal kategori sayısını ifade etmektedir.

Endeks Aralığını “0-1” olarak belirleyen yöntemde, endeks 0’a yaklaştıkça endüstri içi ticaret artmaktadır. Başka bir ifade ile endeks değeri “0” olduğunda, o kategorideki ihracatın ve ithalatın eşitlenmiş olduğu ve tam anlamıyla endüstri içi ticaretin oluşmuş olduğu anlamına gelmektedir. Endeks değeri “1” olduğunda ise ülkenin o kategorideki malların ya ithalatçı ya da ihracatçı konumunda olmasından ötürü endüstriler arası uzmanlaşmanın olduğunu göstermektedir. EİT bütün endüstriler için bulmak istendiğinde ise endeks aşağıdaki şekilde olacaktır (Balassa, Bela, 1966: 471):

$$D_i = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^N \frac{|X_i - M_i|}{(X_i + M_i)}$$

Balassa endeksi, aldığı değerlerle endüstri içi ticaret ve endüstriler arası ticaret ile ilgili bilgi vermektedir. Ancak Balassa endeksi, endüstrilerin dış ticaret yönünü dikkate almadan bütün endüstrilerle eşit oranda ilgilendiği ve toplam dış ticarete bir dengenin olmamasını dikkate almadığı için bazı eksiklikleri bulunmaktadır (Bedir, 2009: 181).

2.1.2. Grubel-Lloyd Endeksi

Grubel-Lloyd endeksi endüstri içi ticaretin ölçülmesinde en çok kullanılan endeks olmuştur. Grubel-Lloyd, Balassa’nın formülüne iki farklı noktada itiraz etmektedir (Grubel ve Lloyd, 1975: 26):

- Grubel-Lloyd’a göre Balassa, dış ticaret dengesizliğine değinmemiştir.
- Bütün endüstrileri aynı oranda ele almış ve bu endüstrilerin dış ticaret üzerindeki etkisini değerlendirmemiştir.

Grubel-Lloyd’a göre endüstri içi ticaret, benzer endüstrilerde karşılıklı gelen ihracat ve ithalat miktarıdır. Bu tanımdan yola çıkıldığında endüstri içi ticaret (G_j) şu şekilde ifade edilebilir:

$$G_j = (X_j + M_j) - |X_j - M_j|$$

Yukarıda yer alan eşitlikte “ X_j ve M_j ” ihracat-ithalat değerlerini, “ j ” Endüstri İçi Ticareti hesaplanan endüstriyi ifade etmektedir. Söz konusu ülkenin diğer ülkeler ile yaptığı ticaret ise “ G_j ” değeri ile hesaplanabilmektedir.

Endüstriler arası ticaretin hesaplanması ise aşağıdaki gibidir:

$$W_i = |X_j - M_j|$$

Endüstri içi ticaret, bir endüstrinin ihracat veya ithalatının $|X_j - M_j|$ dışındaki ticaret değeridir ($X_j + M_j$).

Endüstrilerin ve ülkelerin, endüstriler arası ticaret ve endüstri içi ticaret değerlerinin karşılaştırılabilmesi için her endüstrinin ihracat ve ithalat değerlerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu durumda endüstriler arası ticaret (P_j) ile endüstri içi ticaret (F_j) değerleri aşağıda yer almaktadır:

$$P_j = [X_j - M_j / (X_j + M_j)] \times 100$$

$$F_j = 1 - \frac{X_j - M_j}{X_j + M_j} \times 100$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan F_j endüstri içi ticaret değerini, X_j ve M_j ise j endüstrisinin ithalat-ihracat verilerini ifade etmektedir.

Endeks 0-1 arasında bir değer alır, 100 ile çarpıp yüzdesel ifade etmekte mümkündür. 0-100 arasında bir değeri ifade ettiği göz önünde bulundurulduğunda, endeksin sıfırı göstermesi endüstriler arası ticaretin olduğunu, endeksin yüz ya da yüze yakın olması ise endüstri içi ticaretin olduğunu göstermektedir. Endüstrilerin dış ticaret hacmi, toplam dış ticaret hacminde farklı ağırlıklara sahiptir. Bu nedenle her endüstrinin hem alt ürün gruplarının toplam dış ticaretteki ağırlıklarının hem de bu ürünlerin endekslerinin bilinmesi gerekmektedir. Söz konusu bu iki değer çarpımlarının toplamından endüstri içi ticaretin ağırlık ortalaması bulunmaktadır (Grubel ve Lloyd, 1975: 28):

$$B_j = \sum W_j X F_j$$

$$W_j = \frac{X_j + M_j}{X_j + \sum M_j}$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan W_j ağırlıklı ortalamayı ifade etmektedir.

2.1.2.1. Düzeltilmiş Grubel-Lloyd Endeksi

Grubel-Lloyd, dış ticaret konusundaki dengesizliği dikkate almadığı için Balassa'yı eleştirmiş ve dış ticaretteki dengesizliği de konu alan bir endeks ileri sürmüşlerdir. Grubel-Lloyd'a göre, dış ticaret dengesizliği endüstri içi ticaret endeksinin hatalı hesaplanmasına sebep olmaktadır. Yani farklı bir ifade ile dış ticaret dengesizliği göz önünde bulundurulmadığı takdirde, endeks normal değerinden daha alt seviyelerde olacaktır. Bunun nedeni ise; dış ticaret dengesizliği arttıkça, dış ticaret hacmi artacak buna bağlı olarak da endüstri içi ticaret hacmi azalacaktır (Küçükahmetoğlu, 2001: 136).

$$C_i = \frac{\sum(X_j + M_j) - \sum(X_j + M_j)}{\sum(X_j + M_j) - \sum X_j + \sum M_j} \times 100$$

Yukarıda yer alan eşitlikte, düzeltilmiş endüstri içi ticaret endeksi hesaplanmaktadır. Burada endüstri içi ticaret, dış ticaret toplam hacmi ile dış ticaret dengesizliği arasındaki farka göre ölçülmektedir. Bundan dolayıdır ki endüstri içi ticaret, dengeli (balanced) dış ticaret hacmine göre ölçülmektedir (Vona, 1991: 681).

2.2. Dinamik ölçüm indeksleri

Çalışmada, endüstri içi ticaretin ölçümünde kullanılan ve dinamik ölçümler şeklinde ifade edilen; Hamilton-Kniest Endeksi, Greenaway, Hine, Milner, Elliott Endeksi ve Brühlhart Endeksleri incelenmektedir.

2.2.1. Hamilton-Kniest Endeksi

Hamilton ve Kniest Endeksi, Grubel-Lloyd Endeksinin farklı bir uyarlamasıdır. Burada amaç, ticaretin serbest olmasından kaynaklı oluşan uyum maliyetlerinin ölçülmek istenmesidir. Marjinal Endüstri İçi Ticaret endeksi olarak da adlandırılan endeks, endüstrideki ithalat ve ihracat hacmindeki artış oranını belirlemektedir. Buna göre Marjinal EİT endeksi şu şekilde gösterilmektedir (Can, 2011: 34);

$$M_t - M_{t-n} > X_t - X_{t-n} > 0 \text{ için MIIT} = \frac{X_t - X_{t-n}}{M_t - M_{t-n}}$$

$$X_t - X_{t-n} > M_t - M_{t-n} > 0 \text{ için MIIT} = \frac{M_t - M_{t-n}}{X_t - X_{t-n}}$$

$$X_t < X_{t-n} \text{ veya } M_t < M_{t-n} \text{ için tanımsız.}$$

Yukarıda belirtilen X_t ve X_{t-n} ; t ve $t-n$ yıllarına ait ihracat değerini, M_t ve M_{t-n} ; t ve $t-n$ yıllarına ait ithalat değerini, n ise iki ölçüm arasındaki yılı ifade etmektedir. Burada, Grubel-Lloyd Endekslerinde ortaya çıkan dezavantajlar

yok edilmekte ve ticaret yapısındaki değişimler görülebilmektedir. Başka bir ifade ile endeks 0'a yakınlıkta endüstri arası ticarete, endeks 1'e yakınlıkta endüstri içi ticarete değişim olduğu görülmektedir. Ayrıca ihracatta ya da ithalatta düşüş meydana geldiğinde ise endeks tanımsız olmaktadır. İhracat arttığında ithalat düşüyorsa ya da ihracat azaldığında ithalat artıyorsa, endüstri arası ticaret söz konusu olmaktadır (Aydın, 2008: 149).

Endeks değeri 1'e denk olduğunda, aynı dönem içerisindeki ihracat ve ithalat değişimlerinin birbirine eşit olduğunu ve ticaretin ise endüstri içi ticaret şeklinde olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda endeks ile ilgili bazı sorunların da olduğu görülmektedir. Mesela; ihracat (X) ve ya ithalat (M) değişimi eksi değer aldığı zaman endeks tanımsız olmaktadır. Bu sonuç analizlerin hatalı değerlendirilmesine sebep olmaktadır (Kurul, 2010: 53).

2.2.2. Greenaway, Hine, Milner, Elliott Endeksi (GHME)

Greenaway- Hine-Milner-Elliott Endeksi'nde, iki dönem arasındaki ticaret hacmini karşılaştırmalı olarak ölçmektedir. Endekste, endüstri içi ticaret değerleri oransal olarak değil salt değerler ile ifade edilmektedir. Böylece endüstri içi ticaret daha kolay ölçülebilmektedir. Bu yönüyle de Hamilton-Kniest Endeksi'nden ayrılmaktadır. Fakat (GHME) Endeksinin dezavantajı; toplam ticaret hacmindeki marjinal endüstri içi ticaret oranını gösterememesi ve endeksin sınıflandırılmamasıdır. Greenaway, Hine, Milner, Elliott Endeksi (GHME) aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Şentürk, 2014: 160);

$$GHME = \frac{(X + M)_t - |X - M|_t}{(X + M)_{t-n} - |X - M|_{t-n}} \text{ başka bir ifade ile}$$

$$GHME = \frac{\Delta [(X + M) - |X - M|]_t}{\Delta [(X + M) - |X - M|]_{t-n}}$$

$$\Delta IIT = IIT_t - IIT_{t-n}$$

GHME Endeksi hiçbir zaman tanımsız olmamaktadır. Ancak endeksin bazı dezavantajları da söz konusudur. Bir sektör, ölçümü yapılan dönem içerisinde ticaret fazlası verdiğinde, ihracatı değişmeden ticaret dengesini yakalarsa, GHME ölçüsü ithalat artışının iki katını gösterecektir. Dolayısıyla ithalat hacmindeki artış ile ithalat hacmindeki artış birbirini karşılamadığından endüstri arası ticaret söz konusu olmaktadır (Kurul, 2010: 54).

Endeks ile ilgili iki tenkitle bulunulmuştur. İlk olarak endeksin, endüstri içi ticaretin iki dönem arasındaki farkı ve ticaret yapısındaki değişimi gösterdiği belirtilmektedir. Bu durumda dönemin başlarında ticaret açığı olsa bile, daha sonra bu açığın dengelenmesi durumunda, ihracat ve ithalat hacmindeki yükseliş çakışmayacaktır. Bu da endeksin hatalı sonuç vermesine neden olmaktadır. Endeks ile ilgili yapılan diğer tenkit ise, ülkenin ya da bir sektörün izafi performansları hakkında bilgi verememesidir (Aydın, 2008: 151).

2.2.3. Brühlhart Endeksleri

Brühlhart Endeksi, marjinal endüstri içi ticaretin ölçümünde kullanılmak üzere geliştirilmiş bir başka endekstir. Endeks şu şekilde ifade edilmektedir (Brühlhart, 1998: 775):

$$MEIE = A = 1 - \frac{|(X_t - X_{t-n}) - (M_t - M_{t-n})|}{|X_t - X_{t-n}| + |M_t - M_{t-n}|}$$

Endeksin farklı bir gösterim şekli de şu şekildedir:

$$A = 1 - \frac{|\Delta X - \Delta M|}{|\Delta X| + |\Delta M|}$$

Brühlhart endeks değeri sıfır ile bir arasındadır. Endeksin 0'a eşit olması; endüstrideki marjinal ticaretin endüstriler arası olduğunu, endeksin 1'e eşit olması ise marjinal ticaretin endüstri içi ticareti yansıttığını ifade etmektedir (Brühlhart, 1998: 775).

Burada önemli olan nokta incelenecek olan dönemin doğru seçilmesidir. Çünkü söz konusu dönemde ekonomik dalgalanmalar yaşanmış ise endeks, doğru verilere ulaşamayacaktır. Bu nedenle eğer ekonomik dalgalanmalar söz konusu ise incelenen dönemin genişletilmesi, etkileri azaltacaktır. Bunun yanında toplulaştırmanın doğru belirlenmesi de endeks güven derecesine etki edecektir (Brühlhart, 1998: 775).

Benzer endüstriler için ağırlıklı ortalama endeksinden yararlanır.

$$A_{tot} = \sum W_i A_i; W_i = \frac{|\Delta X_i| + |\Delta M_i|}{\sum (|\Delta X_i| + |\Delta M_i|)}$$

A_{tot} ; ekonomideki bütün endüstriler ve ya alt gruplar için en çok kullanılan marjinal endüstri içi ticareti ifade etmektedir. Brülhart, “A” endeksi, dış ticaretten sağlanan kazançların veya kayıpların ülke ya da sektör bazındaki dağılımlarını veremediği için “B” endeksini geliştirmiştir.

$$B = \frac{\Delta X - \Delta M}{\Delta X + \Delta M}$$

$$|B| = 1 - A \text{’dır}$$

B Endeks değeri, [-1,1] arasında değişmektedir. B endeksi, marjinal endüstri içi ticaret hacminin payını ve sektörün performansı ile ilgili bilgi vermektedir. Burada “B” değerinin sıfıra eşit olması veya sıfıra yakın olması halinde, marjinal ticaretin tamamen endüstri içi olduğu varsayılmaktadır. Sektördeki ihracat; yurtdışındaki malların yüksek performansa sahip olduğunu, sektördeki ithalat ise malların düşük performansa sahip olduğunu ifade etmektedir.

Bundan dolayı, sektörün performansı sıfırdan büyük ise ihracat hacmindeki değişim, ithalat hacmindeki değişimden büyük olmaktadır (Brülhart, 1998: 801).

2.3. Yatay ve dikey endüstri içi ticarete ilişkin ölçüm indeksleri

Endüstri içi ticaret konusunda yapılan çalışmalara, 1990’lı senelerde özellikle, malların yatay veya dikey olarak farklılaştıklarından yola çıkılarak, endüstri içi ticaret ölçümlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Bu konuda yapılmış olan ilk çalışmada, mallar üç gruba ayrılmıştır (Abd-el Rahman, 1991: 88);

- Tek yönlü ticaret,
- Dikey iki yönlü ticaret ve
- Yatay iki yönlü ticaret olarak ayrılmıştır.

İhracat ve ya ithalat sıfır olduğunda ya da biri diğerinin %10 değerinden daha az olduğunda tek yönlü ticaret ortaya çıkmaktadır. İthalat ve ihracat değerleri arasında %15 ve üzerinde fark olan mallarda dikey farklılaştırma; İthalat ve ihracat değerleri arasında en fazla %15 fark olan mallarda ise yatay farklılaştırma söz konusudur (Abd-el Rahman, 1991: 88).

Birim değer endeksi, benzer sepette bulunan malların ortalama fiyatlarını ifade etmektedir. Yatay ve dikey endüstri içi ticaretin ölçülmesinde ise bu değerler kullanılmaktadır. Çünkü fiyatların, malların kalitesini gösterdiği ileri sürülmektedir (Greenway, 1986: 73; Stiglitz, 1987: 2).

Değerler arasında % 15 oranında bir farkın ele alınmasının sebebi ise; ulaşım ve gelir maliyetlerinin, malın fiyatının %15 inden fazla olmayacağı varsayımına dayanmaktadır (Greenway vd., 1986: 76).

Ancak birim değer hesaplamalarında bazen sorunlarla karşılaşılabilir. Örneğin; yüksek kalite ve ağır metalden üretilmiş bir makine için hesaplanan birim değeri, düşük kalite ve hafif metalden üretilmiş bir makine için hesaplanan birim değerinin altında kalacaktır. Bundan dolayı; birim değer, kalite farklılığını gösterememektedir. Yatay ve dikey endüstri içi ticaret ölçümünde kullanılan formül aşağıdaki gibidir (Greenway vd., 1986: 77).

Endüstri İçi Ticaret = Yatay Endüstri İçi Ticaret + Dikey Endüstri İçi Ticaret

$$\text{Dikey Endüstri İçi Ticaret} = \frac{UV_x}{UV_m} < 1 - a; \frac{UV_x}{UV_m} > 1 + a$$

Değerler arasında % 15’lik farkın kabul görüldüğü hesaplamada; endeks değeri “0,85 - 1,15” aralığında yer alıyor ise yatay endüstri içi ticaret, endeks değeri bu aralığın dışında ise dikey endüstri içi ticaret söz konusudur (Greenway vd., 1986: 77).

Konu ile ilgili diğer bir yaklaşımda ise, yatay ve dikey endüstri içi ticaretin ölçümünde benzer mal ve farklı mal kıstaslarından yararlanılmaktadır. Ürün benzerliği ifadesi, malların birim değerlerinin birbirine yakın olmasını ifade etmektedir. Yani başka bir anlatımla, ithalat ve ihracat birim değerleri yakın olan mallar benzer mal olarak nitelendirilmektedir. Burada ihracat ve ithalat birim değerleri arasında %15’in altında bir fark olması halinde, yatay farklılaştırılmış malların olduğu görülmektedir (Greenway vd., 1986: 77).

İthalat değerinin, ihracat değerinin minimum %10’unu karşılaması, karşılıklı kriterini ifade etmekte ve böyle bir durumda dış ticaret iki yönlü değerlendirilmektedir. Yaklaşımına göre dış ticaret üç ayrı gruba ayrılmaktadır (Greenway vd., 1986: 78);

- Ürün benzerliği ve karşılıklılık birlikte karşılandığında, yani birim değerler arasındaki fark düşük seviyede olduğunda ve karşılıklılık durumu anlamlı olduğunda, benzer ürünlerde iki yönlü dış ticaret söz konusudur.

Karşılıklılık durumu anlamlı olduğunda dahi birim değerler arasındaki fark yüksek seviyede ise yani; karşılıklılık kriterini karşılıyor ama benzerlik kriterini karşılamıyorsa, farklılaşmış ürünlerde iki yönlü ticaret söz konusudur.

2.4. Endüstri içi ticarete yönelik literatür incelemesi

Endüstri içi ticarete yönelik ampirik çalışmalar, Tablo 1’de çalışmanın kapsamı, yöntemi ve sonuçları belirtilerek verilmiştir.

Tablo 1: Endüstri İçi Ticaret Üzerine Yapılmış Çalışmalar.

<u>Yazar (lar)</u>	<u>Kapsamı</u>	<u>Dönemi</u>	<u>Analiz Yöntemi</u>	<u>Temel Bulgular</u>
Grubel-Llyod (1975).	Sanayileşmiş 10ülke (Kanada, Avustralya, Almanya, Hollanda, Japonya, ABD, Belçika-Lüksemburg, İngiltere, Fransa ve İtalya).	1959-1967	Grubel-Lloyd Endeksi.	Avrupa Ortak Pazar (AET) ülkeleri arasında gerçekleşen ticaret artışının %71 oranında EİT şeklinde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Hellvin (1996).	Çin ve OECD.	1980-1992	Endeks Hesaplama.	Çin ve OECD ülkeleri arasında yapılan endüstri içi ticaret yönünde bir artış olduğu ve bu artışın büyük oranda dikey EİT olarak gerçekleştiğine ulaşılmaktadır.
Hu ve Ma (1999).	Çin ve dış ticaret yaptığı 45 ülke.	1979-1996	Endeks Hesaplama.	Dikey ve yatay endüstri içi belirleyicileri açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. 1979-1996 yılları arasında Çin’in uluslararası ticaretinin arttığı gözlenmiştir.
Erk ve Tekgül (2001).	Türkiye-AB.	1993-1998	Endeks Hesaplama.	Türkiye ile AB ülkeleri arasında ticareti yapılan 97 adet ürünün EİT’i ve bu ürünlerin yatay ve dikey farklılaşma oranları incelenmiştir. Çalışma neticesinde, Türkiye ile AB arasında gerçekleşen ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklere dayandığı, söz konusu ticarete konu olan ürünlerin büyük bir bölümünün dikey farklılaşmış olduğu ifade edilmektedir.
Kösekahyaoglu (2002).	Türkiye-12 üye AB ülkesi.	1975-1990	Grubel-Lloyd Endeksi.	Türkiye-AB imalat sanayinde 1975 yılında %12 olan endüstri içi ticaret hacmi 1990 yılında %33’e yükseldiği, Tüm malları kapsayan SITC 0-8 aralığında endüstri içi ticaret hacminin ise %21’den %34’e yükseldiği ifade edilmektedir.
Çepni ve Köse (2003).	Türkiye AB ve Seçilmiş OECD Ülkeleri.	1989-1999	Düzeltilmiş Grubel Lloyd Endeksi.	Dış ticaretteki engeller azaldıkça ve kişi başına düşen gelir arttıkça endüstri içi ticaretin artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Şenoğlu (2003).	Türkiye.	1989-2001	Grubel-Lloyd Endeksi.	Araştırma neticesinde, 1989-2001 yıllarını kapsayan dönemde, Türk imalat endüstrisinin endüstri içi ticaret hacminde artış olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca yine aynı dönemde, endüstri içi ticaretin büyük bir bölümünün dikey endüstri içi ticaret şeklinde olduğu ifade edilmiştir.
Şimşek (2005).	Türkiye-OECD Ülkeleri.	1992-2003	Yatay ve Dikey EİT.	Türkiye'nin endüstri içi ticaretinin genellikle düşük kaliteli dikey endüstri içi ticaret şeklinde olduğu belirtilmektedir.
Vogiatzoglou (2007).	Yunanistan ve Doğu Avrupa Ülkeleri.	1992-2002	Endeks Hesaplama.	Yunanistan ile birçok Doğu Avrupa Ülkesi arasında endüstriler arası uzmanlaşmanın artacağı yönünde bir eğilim olduğu ifade edilmiştir.
Deviren ve Karataş (2007).	Türkiye –Çin.	1995-2005	Düzeltilmiş Grubel-Lloyd Endeksi.	Türkiye ve Çin arasında gerçekleşen endüstri içi ticarete, endeks değeri 0.50 ve üstü olan ürünleri, hem SITC temel ürün gruplarına göre hem de teknolojik açıdan gruplara ayırarak incelenmiştir. Çalışmanın neticesinde; Türkiye ile Çin arasında, endüstriler arası dış ticaret olduğu sonucuna varılmıştır.
Xing (2007).	Çin-ABD, Çin-Japonya	1980-2004	Endeks Hesaplama	Çin'in ABD ve Japonya ile gerçekleştirdiği endüstri içi ticaretin artış gösterdiği ve EİT'nin toplam ticaret içinde payının %35 olduğu belirlenmiştir.
Aydın (2008).	Türkiye.	1989-2005	Grubel-Lloyd Endeksi.	EİT'nin ülkeye özgü belirleyicilerinin her endüstri için aynı olduğunu ve bu belirleyicilerin ise; ticaret ortakları arasında görülen ticari dengesizlik, kalkınma seviyesi ve dışa açılmada görülen farklılıkların olduğunu ve bunların da EİT ile negatif yönlü bir ilişki içinde olduğunu belirtmektedir.
Erün (2010).	Türkiye-AB.	1995-2009	Grubel-Lloyd Endeksi.	Türkiye ile AB-15 ve AB-27 arasında yüksek kalite dikey EİT yapısı hakim olmakla birlikte tek ülkeler için yapılan analize bakıldığında düşük kalite dikey EİT yapısı hakimdir. Buna göre bu çalışmada yapılan analiz geliştirmekte olan ülkeler özelliğini taşıyan Türkiye ile gelişmiş ülkelerden oluşan AB arasındaki ticareti desteklemektedir sonucuna ulaşılmıştır.
Han ve Lee (2012).	Çin-Kore.	1990-2010	Endeks Hesaplama.	1990 yılı sonrasında Çin-Kore arasında gerçekleşen toplam ticaretin yarısının endüstri içi ticaret olarak gerçekleştiği gözlemlenmiştir.
Şentürk (2014).	Türkiye-Seçilmiş Ülkeler.	1990-2013	Grubel-Lloyd Endeksi.	Türkiye'nin seçilmiş 20 ülke ile hem tüm endüstriler hem de imalat sanayi için hesaplanan EİT'nin en yüksek değerlere İtalya, İspanya, Fransa, Almanya ön plandayken, imalat sanayi de ön planda Polonya ve Romanya olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Şahin (2015).	Türkiye, AB-15 Ülkeleri.	1995- 2013	Grubel- Lloyd Endeksi.	Ekonominin büyümesi, üretim alanında uzmanlaşma sağlanması, ölçek ekonomileri, tüketici talebinde görülen çok çeşitlilik, ürün farklılaştırması ve ekonomilerin uyumu neticesinde Endüstri içi ticaretin arttığı sonucuna varılmıştır.
------------------	-----------------------------	---------------	------------------------------	--

NOT: İncelenen çalışmalar doğrultusunda hazırlanmıştır.

3. SEÇİLMİŞ SEKTÖRLER BAZINDA TÜRKİYE’NİN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ (1990-2017)

3.1. Çalışmada kullanılan yöntem

Yeni dış ticaret literatüründe endüstri içi ticarete verilen önem dikkate alınarak, bu çalışmada Türkiye ihracatında önemli paya sahip sektörlerin EİT düzeylerinin hesaplanması amaçlanmıştır.

Analizde 2018 yılı Türkiye ihracatında en büyük paya sahip ilk 20 sektör incelenmiştir. Çalışmada analiz edilen sektörlerin listesi Tablo 2’de verilmiştir. Bu ürün gruplarının seçilme nedeni, Türkiye toplam ihracatında önemli paya sahip sektörlerin ticaretinde endüstri içi ticaretim payını ölçmek ve ele alınan dönemde EİT’nin gelişim trendini analiz etmektedir.

Hesaplama yöntemi olarak, literatürde en sık kullanılan Standart Grubel-Lloyd Endeksi tercih edilmiştir.

$$B_j = 1 - (|X_j - M_j| \div X_j + M_j)$$

3.2. Çalışmada incelenen ürün grupları

TÜİK tarafından açıklanan dış ticaret istatistikleri baz alınarak, Türkiye ihracatında büyük paya sahip 20 ürün grupları belirlenmiş ve bu ürün gruplarının kod ve tanımları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye İhracatında En Büyük Paya Sahip 20 Sektör.

	<u>Ko</u> <u>d</u>	<u>Sektör Tanımı.</u>
1	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı.
2	84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları.
3	71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar.
4	61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı.
5	72	Demir ve çelik.
6	85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı.
7	62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı.
8	73	Demir veya çelikten eşya.
9	39	Plastikler ve mamulleri.

10	27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar.
11	8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar.
12	94	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb. prefabrik yapılar.
13	25	Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento.
14	76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya.
15	40	Kauçuk ve kauçuktan eşya.
16	57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları.
17	63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya.
18	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar.
19	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat.
20	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri.

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, 1990-2017 Yılları Harmonize Sistem HS2 (fasıl)*.

3.3. İncelenen ürün grupları için hesaplanan EİT indeksi sonuçları.

Türkiye'nin ihracatında yüksek paya sahip seçilmiş 20 ürün grupları için, 1990-2017 dönemi dikkate alınarak hesaplanan EİT değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Türkiye'nin Seçilmiş Ürün Grupları İçin Hesaplanan EİT Düzeyi (1990-2017).

<u>EİT Düzeyi.</u>																				
<u>Yıllar</u>	<u>87</u>	<u>84</u>	<u>71</u>	<u>61</u>	<u>72</u>	<u>85</u>	<u>62</u>	<u>73</u>	<u>39</u>	<u>27</u>	<u>8</u>	<u>94</u>	<u>25</u>	<u>76</u>	<u>40</u>	<u>57</u>	<u>63</u>	<u>20</u>	<u>52</u>	<u>19</u>
1990	0,22	0,11	0,46	0,01	0,90	0,44	0,01	0,95	0,47	0,12	0,03	0,99	0,60	0,67	0,48	0,06	0,04	0,01	0,68	0,51
1991	0,26	0,12	0,91	0,01	0,83	0,45	0,02	0,88	0,46	0,14	0,04	0,96	0,49	0,48	0,76	0,05	0,02	0,01	0,60	0,27
1992	0,29	0,15	0,88	0,01	0,85	0,52	0,02	0,84	0,43	0,12	0,08	0,98	0,43	0,51	0,84	0,04	0,05	0,03	1,00	0,24
1993	0,21	0,13	0,73	0,01	0,78	0,46	0,03	0,83	0,39	0,09	0,11	0,96	0,52	0,47	0,75	0,05	0,06	0,03	0,87	0,24
1994	0,52	0,25	0,33	0,01	0,99	0,58	0,03	0,91	0,48	0,12	0,05	0,72	0,40	0,75	1,00	0,04	0,04	0,02	0,95	0,15
1995	0,58	0,21	0,49	0,01	0,73	0,61	0,02	0,94	0,38	0,12	0,07	0,92	0,49	0,61	0,84	0,06	0,06	0,04	0,73	0,11
1996	0,46	0,17	0,52	0,03	0,77	0,62	0,08	0,89	0,34	0,09	0,10	0,83	0,48	0,63	0,69	0,25	0,08	0,05	0,94	0,14
1997	0,28	0,19	0,67	0,04	0,81	0,55	0,11	0,89	0,37	0,06	0,09	0,74	0,57	0,59	0,74	0,27	0,06	0,07	0,78	0,17
1998	0,35	0,23	0,56	0,04	0,73	0,59	0,09	0,99	0,37	0,11	0,09	0,74	0,59	0,72	0,82	0,27	0,05	0,08	0,88	0,29

1999	0,65	0,33	0,33	0,04	0,86	0,49	0,08	0,89	0,37	0,12	0,11	0,89	0,50	0,72	0,90	0,29	0,05	0,07	0,93	0,46
2000	0,45	0,31	0,42	0,06	0,74	0,49	0,09	0,99	0,37	0,07	0,12	0,90	0,46	0,69	0,83	0,35	0,05	0,08	0,80	0,45
2001	0,88	0,43	0,61	0,04	0,93	0,77	0,08	0,93	0,52	0,10	0,05	0,82	0,33	0,87	0,89	0,33	0,05	0,04	0,94	0,37
2002	0,83	0,42	0,59	0,04	0,88	0,79	0,09	0,73	0,44	0,14	0,10	0,67	0,35	0,79	0,99	0,33	0,04	0,06	0,77	0,33
2003	0,99	0,45	0,45	0,05	0,77	0,77	0,11	0,75	0,45	0,16	0,11	0,57	0,36	0,82	0,94	0,31	0,04	0,05	0,76	0,36
2004	0,89	0,47	0,44	0,07	0,80	0,73	0,14	0,59	0,43	0,18	0,10	0,63	0,34	0,81	0,88	0,36	0,05	0,05	0,76	0,36
2005	0,95	0,48	0,48	0,07	0,69	0,72	0,16	0,61	0,46	0,22	0,12	0,71	0,38	0,83	0,91	0,36	0,06	0,07	0,72	0,36
2006	0,98	0,51	0,59	0,10	0,70	0,74	0,22	0,62	0,48	0,22	0,15	0,80	0,50	0,81	0,87	0,37	0,09	0,10	0,78	0,39
2007	0,88	0,56	0,62	0,13	0,68	0,72	0,27	0,62	0,49	0,26	0,17	0,80	0,42	0,82	0,92	0,33	0,11	0,11	0,73	0,36
2008	0,82	0,63	0,98	0,18	0,78	0,73	0,38	0,56	0,55	0,27	0,20	0,74	0,36	0,82	0,90	0,31	0,12	0,12	0,82	0,35
2009	0,85	0,64	0,51	0,20	0,80	0,70	0,42	0,50	0,62	0,23	0,19	0,66	0,21	0,93	0,97	0,23	0,13	0,08	0,76	0,36
2010	0,99	0,61	0,90	0,23	0,70	0,68	0,50	0,58	0,55	0,21	0,17	0,75	0,22	0,87	0,90	0,25	0,15	0,08	0,60	0,35
2011	0,96	0,60	0,69	0,23	0,71	0,69	0,54	0,61	0,53	0,22	0,18	0,79	0,30	0,82	0,87	0,22	0,18	0,10	0,70	0,32
2012	0,98	0,63	0,69	0,18	0,73	0,73	0,43	0,56	0,57	0,23	0,21	0,66	0,29	0,86	0,89	0,16	0,16	0,09	0,86	0,27
2013	0,99	0,60	0,60	0,18	0,69	0,70	0,49	0,62	0,58	0,21	0,19	0,69	0,25	0,84	0,90	0,16	0,14	0,09	0,78	0,25
2014	0,93	0,65	0,97	0,18	0,69	0,70	0,46	0,58	0,60	0,20	0,18	0,70	0,29	0,84	0,95	0,14	0,16	0,09	0,77	0,24
2015	1,00	0,65	0,54	0,18	0,61	0,64	0,46	0,67	0,61	0,21	0,19	0,67	0,30	0,83	0,92	0,10	0,19	0,10	0,86	0,25
2016	0,95	0,62	0,74	0,16	0,66	0,56	0,44	0,75	0,60	0,21	0,24	0,55	0,30	0,88	0,92	0,07	0,19	0,08	0,86	0,24
2017	0,84	0,67	0,77	0,15	0,66	0,55	0,37	0,69	0,58	0,21	0,25	0,51	0,28	0,84	0,92	0,05	0,17	0,08	0,73	0,24

Kaynak: TÜİK dış ticaret istatistikleri 1990-2017 yılları harmonize sistem HS2 ürün sınıflandırmasına göre, ihracat ve ithalat verileri kullanılarak Standart Grubel Lloyd Endeksi ile hesaplanmıştır.

Tablo 3'te verilen sonuçlar dikkate alınarak, her bir sektöre yönelik değerlendirmeler aşağıda özetlenmiştir.

3.3.1.- 87 Nolu ürün grubu

87 nolu ürün grubu (Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı); 90'lı yıllarda endüstri içi ticaretin yaygın olarak görülmediği ürün grubunun EİT rakamları analize göre; 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999 ve 2000 yıllarında sırasıyla 0,22, 0,26, 0,29, 0,21, 0,52, 0,58, 0,46, 0,28, 0,35, 0,65, 0,45 olarak hesaplanmıştır. 1990-1994 aralığında stabil değer gözlemlenirken bu yıllar arasında 87 nolu ürün grubunun EİT değeri oldukça düşük bulunmuştur. 1994 yılı itibariyle değerde dalgalanmalar yer almış, 2001 yılı dâhil olmak üzere 87 nolu ürün grubu için endüstri içi ticareti yüksek oranda görülür hale gelmiştir. 2003, 2006, 2010, 2012, 2015 yıllarında EİT sırasıyla 0,99, 0,98, 0,99, 0,98, 1 değerinde hesaplanmıştır. Ulaşılan değerler bu ürün grubunda endüstri içi ticaretin yüksek olduğunu göstermektedir. Analizde son yıl olarak ele alınan 2017 yılı EİT rakamı 0,84'e düşmüş olsa da analizdeki son 15

yıl değerlendirildiğinde 87 nolu ürün grubunda endüstri içi ticaretin genel anlamda yaygın olduğu ve gelecekte de yaygın olacağı beklenilmektedir.

3.3.2.- 84 Nolu ürün grubu

84 nolu ürün grubu (Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları); bu sektörde analize göre ikili ticaret yoğunluk göstermemektedir. 1990-2000 yılları arasında analizde 84 nolu ürün grubu için değerler 0.11-0.33 aralığında bulunmuştur. Bu yıllar aralığında sektörde endüstri içi ticaret oldukça düşük değerde çıkmıştır. 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006 yıllarında 0.40 ve 0.50'li rakamlarda bulunan EİT değeri, 2008 itibariyle 0.60'lı değerlere ulaşmıştır ve analizin son yılına kadar 0.60'lı değerde stabil kalmaktadır.

3.3.3.- 71 Nolu ürün grubu

71 nolu ürün grubu (kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar); Türkiye ihracat kaleminde en önemli ürün gruplarından biri olan sektör ithalat ve ihracat değerinde çok fazla dalgalanmaların görüldüğü bir sektördür. Bu durum analizdeki EİT değerlerinde de görülmektedir. Ürün çeşitliliğinin yüksek olduğu ilgili ürün grubunda, endüstri içi ticaretin yapılması beklenen bir durumdur. 1991, 1992, 2008, 2010, 2014 yıllarında şekil 4 göre, 71 nolu ürün grubunda endüstri içi ticaretin yoğun bir şekilde olduğu izlenmektedir. EİT dalgalanması yüksek olan bir ürün grubudur.

3.3.4.- 61 Nolu ürün grubu

61 nolu ürün grubu (Örme giyim eşyası ve aksesuarı); Analizde 61 nolu ürün grubunun EİT değerleri düşük çıkmıştır. 1990-1995 yıllarında EİT değeri 0,01 olarak hesaplanmıştır. 2006 yılına kadar değer 0,10'nun altındadır. 2007-2017 yılları arasında da analizin ilk yıllarına göre artış gösterse de değer yine düşük seviyededir. Sonuç olarak, 61 nolu ürün grubunda 1990-2017 yılları dikkate alındığında, endüstri içi ticaret oldukça düşüktür. Bu doğrultuda 61 nolu ürün grubunda endüstri içi ticaret değil, endüstriler arası ticaretin yoğun olduğu söylenebilir.

3.3.5.- 72 Nolu ürün grubu

72 nolu ürün grubu (Demir ve Çelik); Sektörün 1990, 1994, 2001 yıllarında EİT değeri sırasıyla 0.90, 0.99, 0.93 olarak yüksek elde edilmiştir, bu yıllarda endüstri içi ticaret 72 nolu ürün grubunda yoğundur. Diğer yıllarda EİT rakamları düşmüştür, en düşük EİT değeri 2014 yılında 0.61 olarak hesaplanmıştır.2001 yılından sonra azalarak seyir izleyen EİT değeri 2008-2009 yıllarında artışa geçse de, 2010 itibariyle azalışını devam ettirmiş ve son olarak 2017 yılında 0.66 olarak hesaplanmıştır.

3.3.6.- 85 Nolu ürün grubu

85 nolu Ürün grubu (Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı); Analiz de 1990-2000 aralığında 0.40-0.60 aralığında seyir izleyen EİT verilerine ulaşılmıştır. 2001 yılı itibariyle bu ürün grubunda diğer yıllara göre endüstri içi ticaret artışı yaşanmaktadır ve o yıl itibariyle ürün grubunun EİT değeri 0.70'li rakamlarda yer alırken, 2016-2017 yıllarına baktığımızda değer sırasıyla 0.56 ve 0.55 seviyesine düşmüştür. Genel anlamda 85 nolu ürün grubunun 1990-2017 yılları arası endüstri içi ticareti değerlendirildiğinde, endüstri içi ticaret; 1990-2000 yılları arasında düşük seviyede, 2001-2015 yıllarında daha yüksek seviyededir. Tüm yılların ortalaması baz alındığında, sektörün endüstri içi ticaret seviyesi 0.77'de kalmıştır.

3.3.7.- 62 Nolu ürün grubu

62 nolu ürün grubu (Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı); EİT 1990-1995 aralığında oldukça düşüktür, 2003 yılına kadar genelde 0.10'nun altında bir değer elde edilirken, 2003-2011 yılları arasında sürekli artış seyrederek 2011 yılında 62 nolu ürün grubunun EİT değeri 0.54'e ulaşmıştır. Çalışmada yer alan 1990-2017 yılları için, bu ürün grubunda en yüksek değere 2011 yılında 0.54 olarak ulaşılmıştır. Analize göre; 62 nolu ürün grubu için endüstri içi ticaret 2000'li yıllarda kendini göstermeye başlamış ancak çok yüksek oranlar görülmemiştir.

3.3.8.- 73 Nolu ürün grubu

73 nolu ürün grubu (Demir veya çelikten eşya); Analizde 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001 yıllarında EİT rakamı sırasıyla 0.95, 0.88, 0.84, 0.83, 0.91, 0.94, 0.89, 0.89, 0.99, 0.89, 0.99,

0.93'dür. 2002 yılında önceki yıllara göre EİT değerinde büyük oranda düşüş olmuş ve EİT değerinin 2009 yılında 0.50'ye kadar düştüğü görülmüştür. Sonuç olarak analize göre, 73 nolu ürün grubu için endüstri içi ticaret 1990-2001 yıllarında yüksek seviyededir. Diğer yıllarda sektörün endüstri içi ticareti düşmüştür. Analizin son yılı 2017'de 0.69 olarak elde edilmiştir.

3.3.9.- 39 Nolu ürün grubu

39 nolu ürün grubu (Plastikler ve mamulleri); Analize göre; EİT değeri 39 nolu ürün grubu için en düşük 1996 yılında 0.34, en yüksek 2009 yılında 0.62 olarak bulunmuştur. İlgili ürün grubunun EİT rakamı 1990'lı yıllarda düşük seyir izlemiştir, 2001 yılında 0.52 olarak yükseliş göstermiştir, 2002-2007 aralığında 0.40'lı rakamlarda bir seyir izlerken, 2008-2017 aralığında 0.55-0.62 arası değerler elde edilmiştir. 39 ürün grubu için endüstri içi ticaret orta seviyededir.

3.3.10.- 27 Nolu ürün grubu

27 nolu ürün grubu (Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar); Endüstri içi ticaret yoğunluğunu ele aldığımız bu ürün grubunda hesaplanan EİT rakamları analizde düşük çıkmıştır. En düşük EİT değeri 1997'de 0.06 olarak, en yüksek EİT değeri 2008 yılında 0.27 olarak hesaplanmıştır. Analizde elde edilen EİT değerleri baz alındığında, sektörün endüstri içi ticareti düşüktür.

3.3.11.- 8 Nolu ürün grubu

8 nolu ürün grubu (Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar); Analize göre, 1990'lı yıllarda 8 nolu ürün grubu için EİT değeri oldukça düşük çıkmıştır. İlgili yıllarda elde edilen en düşük EİT değeri 1990 yılında 0.03, en yüksek EİT değeri 2017 yılında 0.25 olarak hesaplanmıştır. 2006 itibariyle EİT değeri artış seyretmiş inişlerin olduğu yıllar olsa da, 2017 yılına gelindiğinde EİT 0.25'e ulaşmıştır ancak bu değerinde endüstri içi ticaret için düşük bir değerdir. Genel itibariyle 8 nolu ürün grubu endüstri içi ticaret yoğunluğu oldukça düşük olan bir ürün grubudur.

3.3.12.- 94 Nolu ürün grubu

94 nolu ürün grubu (Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb, prefabrik yapılar); Analizde 1990, 1991, 1992, 1993 yıllarında EİT değeri sırasıyla 0.99, 0.96, 0.98, 0.96 olarak hesaplanmıştır. Bu 4 yılda 94 nolu ürün grubunun için endüstri içi ticareti yüksektir. 1999, 2000 yıllarında da yüksek bir EİT değeri elde ettiğimiz ürün grubunda diğer yıllarda düşüş görülmektedir. Düşüşün etkisiyle analizimizin son yılı olan 2017 yılında 94 nolu ürün grubunun EİT değeri 0.51 olarak hesaplanmıştır. Sektörün EİT değerleri günümüze gelindikçe azalmıştır.

3.3.13.- 25 Nolu ürün grubu

25 nolu ürün grubu (Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento); Analizde en yüksek EİT değeri 1990 yılında 0.60 olarak, en düşük EİT değeri de 0.21 olarak 2009 yılında hesaplanmıştır. 1990-2006 yılları arasında 2008 ve sonrasında göre daha yüksek değerler elde edilmiştir. 2006 yılından sonra ürünün EİT değeri azalan seyir izlemiş, analizimizin son yılı olan 2017 yılında 0.28 olarak hesaplanmıştır. Analizde çıkan EİT değerlerine bakarak 25 nolu ürün grubunda endüstri içi ticaret düzenli değildir. 1990-2006 yılları arasında endüstri içi ticaret ilgili sektörde daha yoğun şekilde dış ticarete yön verirken, 2008 sonrasında sektörün endüstri içi ticareti düşüktür.

3.3.14.- 76 Nolu ürün grubu

76 nolu ürün grubu (Alüminyum ve alüminyumdan eşya); 76 nolu ürün grubunun 1990-2017 aralığında en düşük elde edilen EİT değeri 1993 yılında 0.47 olarak hesaplanmıştır, en yüksek EİT değeri 2009 yılında 0.93 olarak hesaplanmıştır. 1990-2001 yılları arasında inişlerin ve çıkışların olduğu EİT değeri ile karşılaşılmıştır. 1990 0.67, 1991 0.48, 1993 0.47, 1994 0.75, 1995 0.61 olarak EİT değerlerinin bulunması EİT'deki iniş çıkışları destekler niteliktedir. 76 nolu ürün grubu (Alüminyum ve alüminyumdan eşya) için 2001 yılına kadar yüksek oran da endüstri içi ticaret görülmemektedir, 2001 sonrası endüstri içi ticaret 0.80'li seviyelere ulaşmış, analizimizin son yılı olan 2017 yılında bu sektör için endüstri içi ticaret 0.84 ağırlığında ticarete yön vermektedir.

3.3.15.- 40 Nolu ürün grubu

40 nolu ürün grubu (Kauçuk ve kauçuktan eşya); EİT hesaplamasında ulaşılan rakamlar oldukça yüksektir. 1990 yılında hesaplanan 0.48 değeri, ürün grubunun çalışılan yıllar için ulaşılan en düşük değeridir. 1994, 2002, 2009 yıllarında sırasıyla 1, 0.99, 0.97 değerlerine ulaşılmıştır. 1 ve 1'e en yakın değerler elde ettiğimiz bu yıllar, 40 nolu ürün grubu için endüstri içi ticaretin en yoğun olduğu yıllardır. 1999 yılından itibaren yıllar arasında küçük iniş çıkışlar elde edilse de, ürün grubu için hesaplanan EİT değeri 0.83-0.99 aralığında düzenli bir seyir izlemiştir. 2015, 2016, 2017 yıllarında 0.92 olarak, analizin son 3 yılında aynı değer bulunmuştur. 1990-2017 yılları arasında elde edilen EİT değerlerine göre sektörde endüstri içi ticaret yüksek oranda görülmektedir.

3.3.16.- 57 Nolu ürün grubu

57 nolu ürün grubu (Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları); Analizin ilk yıllarında EİT değeri düşük seyir izlemiştir. 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995 yılları sırasıyla 0.06, 0.05, 0.04, 0.05, 0.04, 0.06 olarak elde edilmiştir. 1996 yılında bir önceki yıla göre EİT değerinde 0.19'lük bir artış ile 0.25 ulaşılmıştır. İlgili ürün grubunda ulaşılan en yüksek EİT değeri 2006 yılında 0.37'dir. 2007 itibariyle analizde EİT değerlerinde devam eden düşüş saptanmıştır ve buna bağlı olarak 2017 yılında EİT 0.05 olarak elde edilmiştir. 57 nolu ürün grubu için endüstri içi ticaret düşük seviyededir. Analizin ele alınan ilk 6 yılında ilgili ürün grubu için endüstri içi ticaret çok düşük çıkmıştır. 1996-2008 dönemi, endüstri içi ticareti bu sektörde en yoğun görülebildiğimiz yıllardır. 2008 sonrası ürün grubunun endüstri içi ticareti giderek azalmaktadır.

3.3.17.- 63 Nolu ürün grubu

63 nolu ürün grubu (Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya); Analizin ilgili yıllarında 63 nolu ürün grubunun en düşük EİT değeri 1991 yılında 0.02, en yüksek EİT değeri 2015-2016 yıllarında 0.19 olarak hesaplanmıştır. 1990-2006 yıllarında hesaplanan EİT değeri 0.10'nun altındadır. 2007 itibariye EİT değeri analizin ilk yıllarına göre yükseliş göstermiştir. Genel olarak bakıldığında 63 nolu ürün grubunun temsil ettiği, dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya ürün grubu için endüstri içi ticaret seviyesi düşük kalmıştır.

3.3.18.- 20 Nolu ürün grubu

20 nolu ürün grubu (Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar); Analizde elde edilen değerlerde EİT oldukça düşük çıkmıştır. En düşük değer 1990-1991 yılında 0.01'dir. En yüksek değer 2008 yılında 0.12'dir. 1990-2005 yılları arasında ilgili ürün grubu için elde edilen değerler 0.10'nun altında yer almıştır. 2006 yılı itibariyle 0.10'nun üstüne çıkan değerlerle karşılaştık da, 2012, 2013 ve 2014 yıllarında EİT 0.09 olarak hesaplanmış, 2009, 2010, 2016 ve 2017 yıllarında 0.08 olarak hesaplanmıştır.

3.3.19.- 52 Nolu ürün grubu

52 nolu ürün grubu (Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat); Analizde elde edilen EİT değerleri için 52 nolu ürün grubunda en düşük değere 1991-2010 yıllarında 0.60, en yüksek değere 1992 yılında 1 olarak ulaşılmıştır. Yakın yıllar arasında hızlı geçişlerin olduğunu Tablo 3'de ilgili şablonda görülmektedir. Örneğin; 1994 yılında 0.95 olarak hesaplanmış olan EİT değeri, 1995 yılında 0.73'e düşmüş, 1996 yılında 0.94'e yükselmiştir. 52 nolu ürün grubu için 1992, 1994, 1996, 1999 ve 2001 yıllarında hesaplanan EİT değeri yüksek olarak bulunmuştur, değerler sırasıyla 1, 0.95, 0.94, 0.93, 0.94'tür. Genel olarak sektörde endüstri içi ticarete dayalı ticaretin gerçekleştiği yıllar; 1994, 1996, 1999 ve 2001 yıllarıdır.

3.3.20.- 19 Nolu Ürün Grubu

19 nolu ürün grubu (Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri); Analizin ilk yıllarında dalgalanmaların olduğu değerlere ulaşılırken, diğer yıllarda genelde düzenli EİT rakamlarına ulaşılmıştır. İlgili ürün grubu için çalışılan yıllarda en düşük EİT 1995 yılında 0.11, en yüksek değer 1990 yılında 0.51'dir. 19 nolu ürün grubunun EİT değeri 2002-2011 döneminde 0.32-0.39 aralığında, 2012-2017 döneminde ise 0.24-0.27 aralığında hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, bu sektörde endüstri içi ticaretin düşük olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, uluslararası ticaret literatüründe yapısal bir değişim yaşanmıştır. Klasik Dış Ticaret Teorisi özellikle uluslararası uzmanlaşmaya ve homojen mal varsayımına dayalı '*endüstriler arası ticaret*' üzerinde dururken, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde geliştirilen Yeni Ticaret Teorileri farklılaştırılmış malların ticaretini açıklayabilen '*endüstri içi ticaret*' olgusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yeni teoriler tarafından incelenen endüstri içi ticaret, aynı endüstriye ait malların eş zamanda hem ihraç, hem de ithal edilmesi şeklinde tanımlanma ve '*iki yönlü ticaret*' olarak da adlandırılmaktadır.

Ürün farklılaşması, eksik rekabet ve ölçek ekonomisi gibi birçok faktöre dayanarak açıklanan EİT, bu sayede uluslararası ticaret alanında önemli bir yer edinmiştir. Endüstri içi ticaretin toplam ticareti içindeki payının artması, geleneksel ürünlerin tek yönlü ticaretinden ziyade farklılaştırılmış ürünlerin iki yönlü ticaretinin artması anlamına geldiği için, ülkelerin ihracat ettiği mal çeşitliliğinin, ticaret kalitesinin ve ülke refahının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

EİT'nin sözü edilen önemi dikkate alınarak, bu çalışmada Türkiye ihracatının önemli kalemleri olan ürün gruplarının endüstri içi ticaret oranları analiz edilmiştir. Türkiye'nin 1990-2017 dönemindeki ticareti baz alınarak, en çok ihracatı yapılan 20 sektörün EİT oranları Standart Grubel-Lloyd yöntemi ile hesaplanmış ve EİT'nin zaman içerisindeki değişim trendi değerlendirilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgular, incelenen 20 sektör arasında Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ürün grubu olan 87 nolu Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı sektöründe EİT oranı başlangıçta düşük olsa da, 2001 sonrası dönemde yüzde 99 oranına dek yükseldiğini göstermektedir. Ürün farklılaştırmasına yatkın ve sermaye yoğunluğu yüksek bir sektör olan otomotiv için, bu oran beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmektedir.

Ürün farklılaştırmasının giderek zorlaştığı ve sermaye yoğunluğunun düşük olduğu 8 nolu Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar ve 20 nolu Sebze, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar sektörlerinde ise, EİT seviyesinin çok düşük düzeyde olduğu görülmektedir. 8 nolu ürün grubu için EİT oranı 2017 yılı itibarıyla yüzde 25 dolayında iken, 20 nolu ürün grubunun EİT oranı sadece yüzde 8 düzeyinde ölçülmüştür.

Emek yoğun endüstriler olarak değerlendirilebilecek 62 nolu Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı ve 39 nolu Plastik ve mamulleri sektörlerinde ölçülen EİT oranı ise orta düzeydedir. Özellikle 2010 sonrası dönemde 62 nolu sektörün EİT oranı yüzde 40-50 bandında seyrederken, aynı dönemde 39 nolu sektörün EİT oranı yüzde 50-60 aralığında ölçülmüştür.

Türkiye için ihracattaki payı en yüksek olan 20 sektör genel olarak değerlendirildiğinde, özellikle 7 sektördeki EİT oranının oldukça yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu sektörler sırasıyla 87, 72, 73, 76, 94, 40 ve 52 nolu sektörlerdir.

Endüstri içi ticaretin ülke refahı için giderek artan önemi alınarak, çalışmadan elde edilen politika önerileri; ürün farklılaştırması kanalıyla dış ticareti yapılan ürünlerin çeşitliliğinin artırılması ve yabancı doğrudan sermaye yatırımlarının (FDI) teşvik edilerek geleneksel ihracat ürünleri dışında sermaye yoğunluğu yüksek ürünlerin ihracatının artırılması şeklinde sıralanabilir.

KAYNAKÇA

- Abd-el-Rahman, K., (1991), “Firms’ Competitive and National Comparative Advantages as Joint Determinants of Trade Composition”, *Review of World Economics*, 127(1), 83-97.
- Aydın, A. O., (2008), *Endüstri-İç Ticaret: Türkiye Üzerine Bir İnceleme*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Balassa, B., (1966). “Tariff Reductions and Trade in Manufactures Among the Industrial Countries”, *The American Economic Review*, 56(3), 466-473.
- Bedir, A. A., (2009), *Uluslararası Ticarete Fiyata Dayalı Rekabet Gücü ile Endüstri İç Ticaret Arasındaki İlişki: Türk İmalat Sanayi Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Brulhart, M. (1998), “Economic geography, industry location and trade: the evidence”, *The World Economy*, 21(6), 775-801.
- Can, M. (2011), *Türkiye’nin Bölge Ülkeleriyle Endüstri-İç Ticaretinin Gelişimi: 1995- 2009*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Çepni, E., ve N. Köse, (2003), “Intra-Industry Trade Patterns of Turkey: A Panel Study”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(3), 13-28.
- Deviren, N. V. ve M. Karataş, (2007), “Türkiye İle Çin Halk Cumhuriyeti Arasındaki Endüstri-İç Ticaret”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 22(250), 16-31.
- Erün, G., (2010), “Türkiye ile AB, Gıda ve Canlı Hayvan Sektörü Dış Ticaretinde Endüstri-İç Ticaret Analizi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 71-78.
- Erk, N. ve Y. Tekgül, (2001), “Ekonomik Entegrasyon ve Endüstri-İç Ticaret: Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İç Ticaretin Ölçülmesi ve Ticaret Tipinin Belirlenmesi”, içinde *METU International Conference on Economics V*.
- Greenaway, D., ve D. Milner, (1986), “The Economics of Intra-Industry Trade”, *Basil Blackwell*, Oxford.
- Grubel, H. G., (1975)., “Intra-Industry Trade”, *The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*, 71-117.
- Han, K. ve J. Lee. (2012), “FDI and Vertical Intra-Industry Trade between Korea and China”, *Korea and the World Economy*, 13 (1), 115-139.
- Hellvin, L., (1996), “Vertical Intra-Industry Trade Between China and OECD Countries”, *OECD Development Technical Papers*, 114, 1-37.
- Hu, X. ve Y. Ma. (1999), “International Intra-Industry Trade of China”, *Weltwirtschaftliches Archiv, Kiel Institute for World Economics*, 135 (1), 82-101.
- Kurul, Z., (2010), *AB ve Gümrük Birliği’nin Endüstri-İç Ticaret Üzerindeki Etkisi ve Endüstri-İç Ticaretin Belirleyicileri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kösekahyaoğlu, L., (2002). “Does Trade Liberalisation Matter?” : An Analysis of Intra-Industry Trade for Turkey and the EU”, *Marmara Journal of European Studies*, 10(1), 113-135.
- Küçükahmetoğlu, O., (2001), “Endüstri-İç Ticaret ve Türkiye”, *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 129-153.
- Şahin, D., (2015), “Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Endüstri İç Ticaretinin Statik Analizi: AB-15 Ülkeleri ile Karşılaştırma”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 49-66.
- Şenoğlu, D., (2003), *Measuring Vertical and Horizontal Intra Industry Trade for Turkish Manufacturing Industry Over Time*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şentürk, C., (2014), “Türkiye’nin Seçilmiş Ülkeler İle Endüstri İç Ticaretinin Endeks Yöntemine Dayalı Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 207-230.

Şimşek, N., (2005), “Türkiye’nin Yatay ve Dikey Endüstri-içi Dış Ticareti”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 43-62.

Şimşek, N., (2008), *Türkiye’nin Endüstri-İçi Dış Ticaretinin Analizi*, Beta Yayınevi, İstanbul

Stiglitz, J. E., (1987), The Causes and Consequences of the Dependence of Quality on Price.

Vogiatzoglou, K., (2007), “Intra and Extra-EU Intra-Industry Trade in Greece: Trends, Determinants, and Structural Adjustment”, *Journal of Economic and Social Research*, 9(1), 19-54.

Vona, S., (1991), “On The Measurement of Intra-Industry Trade: Some Further Thoughts”, *Weltwirtschaftliches archiv*, 127(4), 678-700.

Xing, Y., (2007), “Foreign Direct Investment and China's Bilateral Intra-Industry Trade with Japan and The US”, *Journal of Asian Economics*, 18(4), 685-700.

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=21¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5802>, (Erişim Tarihi: 01 Haziran 2019).

<https://www.ticaret.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2019).

<http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-arastirma-raporlari-ekonomi-ve-dis-ticaret-raporlari.html>, (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2019).

<http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 01 Haziran 2019).